

ΛΑΪΚΑ ΘΕΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΛΑΪΚΑΙ ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΕΙΣ ΠΑΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

ΥΠΟ

ΦΑΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΚΟΥΛΕ

Γνωρίζομεν ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων ὅτι οἱ Βυζαντινοί, καὶ μάλιστα οἱ τῶν μεγάλων κέντρων, ἦσαν λίαν φιλοθεάμονες. Οὕτως ὁ Σελευκείας Βασίλειος λέγει περὶ τῶν Ἀντιοχέων· «Ὁ τῆς Ἀντιοχείας λεὼς ἔχει τι καὶ πλεον εἰς ἡδυπάθειαν καὶ ἦν ἐκπορίζῃ τις αὐτοῖς τὰ πρὸς ἡδονὰς καὶ θέας καὶ τέρψεις, οὗτος φιλόπολις ἀληθῶς καὶ φιλότιμος καὶ φιλόδημος»¹, εἶπε δὲ βραδύτερον καὶ περὶ τῶν κατοίκων τοῦ Βυζαντίου Λέων ὁ Διάκονος «Φιλοθεάμονες τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Βυζάντιοι»².

Ἦσαν δὲ τὰ τὸν λαὸν τέρποντα θεάματα, τὰ θεώρια, ποικίλα, ἐπισημότερα τρόπον τινὰ καὶ λαϊκώτερα. Τούτων τὰ πρῶτα ἡδύνατό τις νὰ παρακολουθήσῃ ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ τῷ ἵπποδρόμῳ. Ἦσαν δὲ ταῦτα παραστάσεις, κατὰ μὲν τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν δραμάτων ἀρχαίων καὶ κωμωδιῶν, εἶτα δὲ μίμων καὶ ὀρχηστῶν, ἀγῶνες γυμνακοί, ἵπποδρομιαί, τὰ λεγόμενα θεατροκυνήγια, μάχαι τουτέστιν ἀνθρώπων πρὸς θηρία ἢ θηρίων πρὸς ἄλληλα³, θρίαμβοι, τελεταὶ ἐπὶ ὑποδοχῇ ξένων ἡγεμόνων ἢ πρέσβων, ἐορταὶ ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις τῆς πόλεως κ.τ.λ. Τὰ δευτέρα συνίσταντο εἰς ἐντελῶς λαϊκὰ θεάματα ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, κυρίως ὅμως ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ταῖς πλατείαις τῶν πόλεων, ἐν καπηλείοις, γάμοις καὶ πανηγύρεσιν.

¹ Βασιλείου Σελευκείας, Εἰς τὰς πράξεις τῆς ἁγίας Θέκης, Migne, P. G. 85. 521.

² Λέοντος Διακόνου, Ἱστορ. 61. 9.

³ Καὶ ὁ Χρυσόστομος, P. G. 59. 519 εἶπε· «Τὰ θεατρά μου κατηγορεῖ, αἱ ἵπποδρομιαί μου κατακράζουσιν, αἱ θεωραὶ τῶν θηριομαχοῦντων καταβοαί μου». Ἡ πρὸς τὰ θεάματα ἐξαιρετικὴ ἀγάπη τῶν Βυζαντινῶν φαίνεται καὶ ἐκ τῶν λόγων διαφόρων πατέρων τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες συχνὰ ἀποτρέπουσιν ἀπὸ τούτων τοὺς ἀκροατάς των.

Ἐν τῇ παρουσίᾳ διατριβῇ περὶ τῶν δευτέρων μόνον θὰ γίνη λόγος, διότι δι' ἕκαστον θέαμα τῶν πρώτων μακρὰ καὶ εἰδικὴ ἀπαιτεῖται πραγματεία¹.

Αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι εἰς τὰς Βυζαντινὰς μεγαλοπόλεις² διεσκέδαζον πολλάκις μὲ τὰ ἀπλούστατα τῶν θεαμάτων. Τὴν συρροὴν π. χ. καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν περιέργων προὐκάλει ἡ ἐπίδειξις κυνὸς διαφέροντος μεγέθους³ ἢ κυνὸς δυναμένου νὰ κάμῃ διάφορα παίγνια, ὁποῖος ἦτο ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ τινος κωμοδρόμου, εἵδους Ἀθιγγάνου, ἀνὰ τὰς διαφόρους Βυζαντινὰς ἐπαρχίας περιφερόμενος. Οὗτος, κατὰ τὸν χρονογράφον Μαλάαν⁴, τοῦ ὁποίου τὴν μαρτυρίαν συμπληροῦντες ἐπαναλαμβάνουσιν αἰῶνας βραδύτερον ὁ Ζωναράς⁵ καὶ ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς⁶, ἀνεύρισκε καὶ παρέδιδεν εἰς τοὺς κατόχους τῶν διάφορα δακτυλίδια κεκρυμμένα ὑπὸ τοῦ κυρίου του ἐντὸς χώματος, ὁ αὐτὸς δὲ οὐ μόνον «διαφόρων βασιλέων νομίσματα μυρία ἐπεδίδου κατ' ὄνομα», ἀλλὰ καὶ προκαλοῦμενος ἐδείκνυε τίνες τῶν παρόντων ἦσαν πορνοβοσκοί, μοιχοί, μεγαλόψυχοι, εὖποροι, πένητες, τίνες δὲ γυναῖκες ἔγκυοι, χῆραι, ὕπανδροι «ἀνεπισφαλῶς ἐκάστω πρὸς τὸ ἐρώτημα τὸ ἱμάτιον κατέχων τῷ στόματι»⁷.

Πλὴν τοῦ κυνός, τὸν πολὺν λαὸν ἔτερπε κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ θέα πιθήκων⁸, ὅφ' ἦν λέξιν δέον νὰ ἐννοήσωμεν τὴν καὶ ἄλλως μιμῶ καλουμένην, τὴν σημερινὴν δῆλα δὴ μαϊμούν. Τὸ ζῷον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐν Ἑλλάδι ἦδη ἀπὸ τοῦ ΣΤ'. π. Χ. αἰῶνος, εἰσαγόμενον εἰς τὰ συμπόσια διεσκέδαζε τοὺς συνδαιτυμόνας⁹, τακτικὰ περι-

¹ Καὶ περὶ διαπομπεύσεως, ἥτις διὰ τοὺς πολλοὺς εὐχάριστον ἀπετέλει θέαμα, δὲν θὰ γίνη λόγος, διότι αὕτη ἦτο ποινὴ, ἡ μᾶλλον προσθήκη εἰς ἐπιβληθεῖσαν ποινὴν.

² Δυστυχῶς πᾶσαι σχεδὸν αἱ παρεχόμεναι πληροφορίαι ἀναφέρονται εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

³ Λιβανίου, Κατὰ Φλωρεντίου 14 (τόμ. 3 σ. 385.16, Förster).

⁴ Μαλάα, Χρονογρ. 453.15 ἔξ.

⁵ Ζωναρά, Χρονικὸν 158.3.

⁶ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονικὴ 501.20. Ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς μάλιστα θέλων νὰ ἐξάρῃ τὴν ἰκανότητα τοῦ κυνός, γράφει ὅτι οὗτος ἦτο τυφλός.

⁷ Μαλάα, Ἐνθ. ἀν.

⁸ Λιβανίου, Ἐνθ. ἀν. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (P. G. 35.649) ὁμιλεῖ διὰ πιθήκων μῆμῃματα κακότηχως μιμουμένων τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐνεργείας.

⁹ Daremberg—Saglio, Dictionnaire σ. 693. 694.

ἦγετο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῶν Βυζαντινῶν πόλεων ὑπὸ Ἀθιγγάνων ἐκτελοῦν διάφορα παιγνίδια καὶ διασκεδάζον τοὺς θεατάς, οἵτινες κατέβαλλον καὶ σχετικὴν ἀμοιβήν¹.

Εὐχάριστον θέαμα διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἀπετέλει καὶ ἡ περιφορὰ ἐξημερωμένων ἄρκτων, ὥς διὰ μὲν τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν μαρτυροῦσιν ὁ Λιβάνιος², καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός³, διὰ δὲ τὴν μεταγενεστέραν οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ ἐρμηνευταὶ αὐτῶν. Τὰ θηρία ταῦτα, τὰ ὁποῖα, ὥς εἶπον, ὠδήγουν Ἀθίγγανοι, ἔλκοντες αὐτὰ ἀπὸ τῆς ρινὸς διὰ κλοιῶν, κορυκοῦμένων καλουμένων, ἢ καὶ θέτοντες κημὸν περὶ τὰ χεῖλη, ἵνα μὴ κατὰ τῶν θεατῶν ἐπιτίθενται⁴, ἐξετέλουν διδασκόμενα διάφορα παιγνίδια, ὥς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος λέγων ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ αἵ ἄρκτοι, ὥς καλοὶ σχοινοβάται, ἔβαινον σταθερῶς ἐπὶ τεταμένου σχοινίου ἢ, μιμούμεναι τοὺς δικαστάς, ἐκάθηντο ἐπὶ ἐδωλίων κρατοῦσαι τὴν τῆς δικαιοσύνης πλάστιγγα⁵.

Τὸ ἀνωτέρω χωρίον σχολιάζων κατὰ τὸν Η΄. αἰῶνα Κοσμάς ὁ Ἱεροσολυμίτης λέγει ὅτι οὗτος σχοινοβατούσας μὲν ἄρκτους ἀγνοεῖ, γνωρίζει ὅμως ὀρχουμένας καὶ παλαιούσας καὶ γελωτοποιοὺς τρόπους μετερχομένας⁶.

Οἱ ἐπισυρόμενοι τὰς ἄρκτους Ἀθίγγανοι, οἱ ἄρκτοσύρται, οὐ μόνον διασκεδάζον τοὺς θεατάς, ἀλλὰ καὶ ἐκμεταλλεύονται τὰς προλήψεις τῶν γυναικῶν, ἐξήρτων ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος τοῦ ζώου βεβαμμένα νήματα, τὰ ὁποῖα ἀποκόπτοντες ἐπώλουν μετὰ τῶν τριχῶν αὐτοῦ εἰς τὰς μητέρας, ἵνα ἐξ αὐτῶν κατασκευάσωσιν αὐταὶ

¹ Ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ τοῦ Ἀχμέτ (κεφ. 280 σ. 228-3 Drexl) ἀναγινώσκομεν «Εἰ δὲ ἴδῃ τις ὅτι ποιεῖ αὐτὴν (τὴν μὴν) παίξειν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, κατακυριεύσει τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ».

² Ἀρκεῖ δὲ εἰς τὸ ποιεῖν τὰ τῶν ταλαιπώρων ἐλάττω καὶ λέων τιθασσὸς καὶ ἄρκτος, Λιβάνιος, "Ἐνθ' ἀν. Διὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν Βλ. Dargemberg — Saglio, "Ἐνθ' ἀν. 695-6.

³ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ρ. Γ. 37. 627.

⁴ Ἐν τῇ παιδιοφράστῃ διηγῆσει τῶν τετραπόδων ζώων ὁ λύκος λέγει πρὸς τὴν ἄρκτον κορμοφγκάρα, παίγνιον τῶν μοροαστιγγάνων στίχ. 846 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 170). Εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος· ὁ δὲ κημὸς ἔξω δῆλα δὴ περὶ τὰ χεῖλη κείμενος, ὁποῖός τις ὁ τὰ τῆς ἄρκτου κατασφαλίζόμενος, ὥστε μὴ δάκνειν τοὺς παρατυγχάνοντας, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1960.7.

⁵ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, "Ἐπὶ ἠθικά, Ρ. Γ. 37.627.

⁶ Κοσμά Ἱεροσολυμίτου, Ἐξήγησις ὧν ὁ Θεὸς Γρηγόριος ἐφυσιολόγησε, Migne, Ρ. Γ. 38. 649.

διὰ τὰ τέκνα των φυλακτήρια κατὰ νόσων καὶ τῆς βασκανίας. Τόσον μάλιστα εἶχον πεισθῇ αὐται περὶ τῆς ἀγαθοποιουῦ δυνάμεως τῶν ἄρκτων, ὥστε σπεύδουσαι παρακάλουν τοὺς ὁδηγοὺς αὐτῶν νὰ ἐπιθέσῃ τὰ τέκνα των ἐπὶ τῶν γῶτων τῶν ζώων πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν¹. Τὴν πρόληψιν ταύτην θέλουσα νὰ καταπολεμήσῃ ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦ 61ου κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμενικῆς συνόδου ἀφώριζεν ἐπὶ ἑξαετίαν «τοὺς τὰς ἄρκτους ἐπισυρομένους»². Ἡ πρόληψις ὅμως βαθύτατα ἐρριζωμένη εἶναι ἐν πλήρει ἰσχύϊ καὶ σήμερον πολλαχού³.

⁴ Ἀς σημειωθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι τὴν συχνὴν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῶν Βυζαντινῶν πόλεων παρουσίαν ἄρκτων φανεροῦναι καὶ ἡ Βυζαντινὴ παροιμία «Ἡ ἄρκτος παίζει μετ' ἐσὲ θὰ παίξῃ καὶ μετ' αὐτον»⁴ ἡ λεγομένη πρὸς δήλωσιν τοῦ ὅτι θὰ ἀλλάξουν τὰ πράγματα καὶ θὰ ἔλθῃ καὶ τοῦ ἄλλου ἢ σειρά.

Δὲν εἶναι σπάνιον νὰ βλέπῃ τις σήμερον κατὰ τὰς λαϊκὰς συγκεντρώσεις ἀνθρώπους κρατοῦντας ἢ καὶ ἐν τῷ κόλπῳ φέροντας ὄφεις καὶ ἀδήκτους παραμένοντας. Τοῦτο συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Ἦδη ὁ Χρυσόστομος εἶπε· ἐγὼ οἶδα καὶ ἀσπίδας κολακευομένας ἡμεροῦσθαι⁵ καὶ κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα τὰ αὐτὰ ἐπανέλαβεν ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος γράψας· «ἡμεροῦνται καὶ ὄφεις· οὐκ ὀλίγοι δὲ καὶ μέχρι νῦν ἐξημεροῦμενοι βλέπονται»⁶. Τέλος οἱ κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἐξημενεύται τῶν κανόνων ἀναφέρουσι τοὺς Ἀθιγγάνους τοὺς ἐγκολπιζομένους ὄφεις καὶ μὴ δακνομένους ὑπ' αὐτῶν⁷.

¹ Ζωναρᾶς, Εἰς τὸν ΞΑ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμενικῆς συνόδου, Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.445.

² Βλ. Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.442, F. O r t o l i, Conciles et synodes σ. 48.

³ Ἐν Βογατσικῇ τῆς Μακεδονίας πιστεύουσιν ὅτι, ἐὰν ὁ πάσχων ἐκ διαλείποντος πυρετοῦ διασκελισθῇ ὑπὸ ἄρκτου καὶ καπνισθῇ μὲ τρίχας τοῦ ζώου ριπτομένας ἐπὶ ἀνθρώπων, θὰ ἰαθῇ. Αἱ πρόληψεις αὗται καὶ ἐν Κρήτῃ, L y s i m a q u e O e c o n o m o s, La vie religieuse au temps des Comnènes et des Anges σ. 235, οὐ μόνον δ' ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ καὶ πολλαχού ἄλλαχού. Ἀς προστεθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ τὸ λίπος τῆς ἄρκτου ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς θεραπείαν πληγῶν ὡς καὶ τῶν ρευματισμῶν. Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων στίχ. 851 (Wagner, Carmina Graeca mediæ aevi σ. 170).

⁴ Μιχαήλ Γλυκά, Στίχοι, στίχ. 369.

⁵ Χρυσόστομος, P. G. 59.487.

⁶ T a f e l, Eustathii opuscula 63. 42.

⁷ Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2.445, 3.204, 6.357—358. Ἐπιθὶ καὶ Ν. Πολίτου, Παροιμ. 2.573., 4.273. Περὶ τῶν ἐξημερουμένων ὄφρων κατὰ

Ἐν τῶν θεαμάτων τῶν διασκεδαζόντων τὰ πλήθη τότε, ἦτο καὶ ἡ ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἐπίδειξις ζῶων σπανίων εἰς τὰς Βυζαντινὰς χώρας. Μεταξὺ τῶν ζῶων τούτων καταλεκτός ὁ ἐλέφας, ὅστις δὲν ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὅτι ἔπαιζεν οἷα καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων παιγνίδια παρουσιάζων στέμματα εἰς τοὺς ἡγεμόνας, ῥίπτων ἄνθη καὶ βέλη, βαδίζων ἐπὶ σχοινίου καὶ χορεύων πυρρίχην¹. Τὸ ζῶον λέγει ἀπλῶς Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὅτι ἐδαμάζετο², σπάνιον δὲ θέαμα θεωρούμενον, ἐπέμπετο ὡς δῶρον εἰς βασιλεῖς, ὡς λ.χ. εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἐξ Ἰνδιῶν³. Ἡγεμόνες δὲ ἐπιθυμοῦντες νὰ διασκεδάσωσι τὰ πλήθη δὲν ἀπηξίουσαν νὰ φέρωσι τὸ ζῶον εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ νὰ ἐπιδεικνύωσιν εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ὡς ἔπραξεν ἄφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἡράκλειος, ὅστις, ἐπανελθὼν ἐκ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἐστρατείας, ἐκόμισε τέσσαρας ἐλέφαντας «οὗς δὴ καὶ εἰς τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας ἐθριάμβευεν ἐπὶ τῇ τῆς πόλεως τέρψει»⁴, ἄφ' ἑτέρου δὲ Κωνσταντίνος ὁ Μονομάχος, περὶ οὗ λέγει ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης ὅτι «ζῶων ἀσυνήθεις ἰδέας τοῖς ὑπηκόοις ἐξ ἁλλοδαπῆς παρεστήσατο γῆς, μεθ' ὧν καὶ τὸ μέγιστον ἐν τετραπόδοις ἐλέφαντα, ὃς θαῦμα τοῖς Βυζαντίοις καὶ τοῖς ἄλλοις Ῥωμαίοις, ὧν εἰς ὅσιν ἐλήλυθε διερχόμενος ἐχρημάτισε»⁵.

Παρὰ τὸν ἐλέφαντα δέ, ὃν δεδεμένον διὰ κουρκοῦμον περιγράφει κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ὁ Ἀχμετ ἐν τῷ ὄνειροκριτικῷ του⁶, περιέφερον καὶ ἐπεδείκνυν πρὸς διασκέδασιν, ἄφ' ἑνὸς μὲν ρινόκερων, κατὰ μάρτυρα τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸν λέγοντα.

ἵπποι, ὄνοι καὶ κάμηλοι πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν

ἐλέφας καὶ μονόκερος πρὸς τέρψιν τῶν ἀνθρώπων⁷.

ἄφ' ἑτέρου δὲ καμηλοπάρδαλιν, ὡς πιστοποιεῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης⁸ καὶ ἔπειτα ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ἀφηγοῦμενος ὅτι

τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν βλ. Daremberg-Saglio, Dictionnaire ἐν λ. bestiae σ. 695.

¹ Βλ. τὸ λεξικὸν τοῦ Daremberg-Saglio ἐν λ. bestiae (mansuetae) σ. 691.

² Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Θεολόγου, Ἔπη ἠθικά Migne, P.G. σ. 628.

³ Μ α λ ά λ α, Χρονογρ. 484.9.

⁴ Ν ι κ η φ ό ρ ο υ Πατριάρχου, Ἰστορ. σύντ. 22.20 (De Boor.)

⁵ Μ ι χ α ή λ Ἀ τ τ α λ ε ι ά τ ο υ, Ἰστορ. 48.11. Ὑπῆρχε καὶ μεσαιωνικὴ παροιμία «ἀπὸ λεπτῆς κρόκης δεσμεῖν ἐλέφαντα» λεγομένη ἐπὶ ἐπαιρομένων δι' ὑπερβολικὴν ἱκανότητα (Ράλλη-Ποτλή, Σύνταγμα 5.360).

⁶ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 269 σ. 221-10 (Drex1.).

⁷ Μ ι χ α ή λ Ψ ε λ λ ο υ, Scripta minora 372.80 (Kurtz-Drex1.).

⁸ Μ ι χ α ή λ Ἀ τ τ α λ ε ι ά τ ο υ, Ἰστορ. 49.17.

τὸ ζῶον τὸ κομισθὲν ὡς δῶρον ἐξ Αἰθιοπίας πρὸς Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον «ἐκάστοις θέαμα ἦν καὶ τρυφὴ τοῖς ὀρῶσι δι' ἀγορᾶς ἐλκόμενον»¹.

Ἀφ' οὗ δ' εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τοὺς μᾶλλον πεπολιτισμένους τῆς ἐποχῆς τῶν ἔκαμνεν ἐντύπωσιν ἡ περιαγωγὴ τοιούτων ζῴων, φαντάζεται τις πόσον θάμβος προὔκλειε ἡ θέα αὐτῶν εἰς βαρβάρους συγχρόνους λαούς. Ὅντως λέγεται ὅτι ἐπὶ Μαυρικίου ὁ Χαγάνος τῶν Οὐννων μαθὼν ὅτι παρὰ Ῥωμαίοις ἐτρέφοντο ζῶα ἐξαιρετικοῦ μεγέθους ἐζήτησε νὰ τὰ ἴδῃ, ὁ δὲ βασιλεὺς, ἐκκληρῶν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ βαρβάρου, οὐ μόνον τοῦ ἐπέδειξεν ἐλέφαντα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπέστειλε, κατὰ τὸν χρονολόγον, «ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ τρεφομένων θηρίων τὰ ἐξοχώτατα»².

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πολλοὶ συνήθιζον νὰ ἐξημερώνωσιν ἄγρια ζῶα καὶ τὴν θηριοδαμαστικὴν αὐτῶν ἱκανότητα ἐπιδεικνύοντες νὰ τὰ περιφέρωσιν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς³. Οὕτως ἀναφέρονται οἱ τοὺς λέοντας διὰ τῆς ἀγορᾶς ἔλκοντες⁴ ὡς καὶ οἱ ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἐπὶ τῶν νώτων αὐτῶν φερόμενοι⁵ ὠμίλησε δὲ καὶ ὁ ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου Καισάριος διὰ τοὺς «θῆρας ἀνημέρους ζωορῶντας καὶ τιθασσεύοντας»⁶. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ ἐπίδειξις αὕτη δὲν ἐγίνετο δωρεάν, ἀλλ' ἐπὶ εἰσπραξεί ἁμοιβῆς ἐκ μέρους τῶν συγκεντρουμένων θεατῶν καὶ τῶν ἐν τοῖς ἐργαστήρισι, οἱ ὅποιοι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἤμειβον τὴν τέχνην καὶ τὴν σοφίαν τοῦ ἐξημεροῦντος τὸ θηρίον⁷. Ὁ Λιβάνιος μάλιστα παριστᾷ τοιούτους πένητας θηριοδείκτας εἰσερχομένους μετὰ τῶν ζῴων εἰς τὰ καπηλεῖα καὶ παίζοντας πρὸς τέρψιν τῶν θεωμένων αὐλὸν ἢ σύριγγα⁸.

¹ Γ. Παχυμέρης, Μιχαὴλ Παλαιολόγος 1.177.9, 178.11. J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters 87. Ἡ καμηλοπάρδαλις ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν τέλει τοῦ θριάμβου τοῦ Καίσαρος ἐπὶ τῇ νίκῃ τοῦ Ἀκτίου. D a r e m b e r g - S a g l i o, Dictionnaire ἐν λ. bestiae σ. 692.

² Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Ἱστορ. 1.3.15 (De Boor).

³ Περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις θηριοδαμαστῶν ξπιθι D a r e m b e r g - S a g l i o, Ἐνθ' ἀν. σ. 689.

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 54.699, 55.501, 57.49.50, 60.251, 63.692.755.

⁵ Γρηγορίου Θεολόγου, Ἐπιήθικα, Migne, P. G. 37.628. Ἐπιθι καὶ Κοσμᾶν Τεροσόλυμίτην, P. G. 38.649.

⁶ Καισαρίου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὁμίματος διάλογοι, P. G. 38. 1073.

⁷ Χρυσόστομος, P. G. 54.591, 60.220.

⁸ Λιβανίου, Κατὰ Φλωρεντίου κεφ. 14 (τόμ. 3 σ. 385.16, Förster).

Οὐ μόνον δὲ λέοντας, ἀλλὰ καὶ παρδάλεις¹ καὶ τίγρεις² καὶ πάνθηρας³ περιέφερον, τοῦτο δὲ θὰ ἐγίνετο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, ἀφ' οὗ καὶ κατὰ τὸν ΙΣΤ'. ἀκόμη αἰῶνα ἀναφέρεται ὅτι ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ περιαιγομένους λύγκας καὶ ἀγριογαλάς καὶ λεοπαρδάλεις καὶ ἄρκτους καὶ λέοντας μὲ σχοινία ἢ ἀλύσεις δεδεμένους⁴.

᾿Ωμιλήσαμεν περὶ ἀμοιβῆς θηριοδεικτῶν· κατ' αὐτῶν ὅμως καὶ ποιὴν ἐπεκρέματο, ἐὰν οὗτοι περιέφερον ἢ ἐτοποιήτουν που λελυμένον τὸ θηρίον ἢ κακῶς δεδεμένον, ὥστε νὰ δύναται νὰ βλάπτῃ.

Ἦτο δ' ἡ ποιὴν ἀνάλογος τῆς ἐπιγενομένης βλάβης, ἐὰν π. χ. ὑπὸ φόβου τοῦ παρερχομένου θηρίου ἐξημιούτῳ τις, ἡ ποιὴν ὠρίζετο κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ δικαστοῦ, ἐὰν ὅμως ἀπέθνησκέ τις, καὶ δὴ ἐλεύθερος, τότε ἦτο ὑποχρεωμένος ὁ περιάγων τὸ θηρίον νὰ πληρώσῃ διακόσια νομίσματα⁵.

Ἡ ἐμφάνισις κομήτου ἢ ἡ γέννησις τέρατος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν προγόνων ὡς κακὸς οἰωνός⁶, τούτου ἕνεκα τὰ τέ-

¹ Λιβανίου, "Ενθ' ἀν. Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 59.487. Αἱ παρδάλεις ἐξημεροῦνται ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ κατὰ τὰ κυνήγια λαγῶν, δορκάδων, ἐλάφων ὀδηγούμεναι ὑπὸ παρδαλαγῶν. Φ. Κοκκουλέ, Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 9, σ. 24. 25.

² Χρυσόστομος, "Ενθ. ἀν.

³ Βασιλικά 19. 10. 35. 36.

⁴ Βαρόνιος Βέγκεσλα Βρατισλάφφον Μήτροβιτς, Ἡ Κωνσταντινούπολις κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα σ. 82 (μετάφρ. Ι. Δρίσκου [Θεοφανίδου]).

⁵ Εἰσηγήσεις 4.9.1., Βασιλικά 19. 10. 35. 36. 37, 60. 22. 11, Πεῖρα, 42. 10 (Z a c h. v. L̃ i n g z e n t h a l J G R. 1.197).

⁶ Οἱ συμφρεῖς παῖδες «τῆς πόλεως ὡς πονηρός τις οἰωνός ἐξηλάθησαν» Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 749.12, Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογραφία 326.20. Εἶπε δὲ καὶ ὁ αὐτὸς χρονογράφος, περὶ γεννήσεως τεράτων ὁμιλῶν (139.9) «οἱ δὲ τὰς ἱστορίας γράφοντες λέγουσιν ἐν αἷς ταῦτα τίκονται μὴ σημαίνειν ἀγαθὰ ταῖς πόλεσιν» καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ ὁ Θεοφάνης ἐν τῇ χρονογραφίᾳ του (1.272.33, De Boor) καὶ βραδύτερον ὁ Μιχαὴλ Γλυκάς (Βίβλος Χρονικὴ 507-7) «Λέγουσι δὲ μὴ προσημαίνειν ἀγαθὰ ταῖς πόλεσιν ἐν αἷς ταῦτα τίκονται». Ποιὰν ἐντύπωσιν προῦκάλει ἡ γέννησις τεράτων φαίνεται ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀναγραφῆς τῆς γεννήσεως αὐτῶν. Πβ., πλὴν τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν, καὶ τὰ ἐξῆς χωρία. Θεοφάνους, Χρονογρ. 1.268 (De Boor) Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογραφία 139.9, Γ. Κεδρηνόυ, Σύνοψις ἱστορ. 1.548.11, Ι. Ζωναρά, Χρονικὸν 14.12, Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διηγ. 294.1, Γ. Φραντζῆ, Χρονογρ. 38.17.

ρατα ἐξηλαύνοντο ἐκ τῶν πόλεων, εἰς τὰς ὁδοὺς ἐν τούτοις καὶ τὰ δημόσια κέντρα συχνὰ ἐπεδεικνύνοντο.

Οὕτως ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ ἐκομίσθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐξ Ἀρμενίας δύο συμφυεῖς ἄρρενες παῖδες ἀπὸ στόματος τῆς γαστρὸς καὶ μέχρι τοῦ ὑπογαστρίου, συνηνωμένοι, ἀντιμέτωποι καὶ ἄρτιοι κατὰ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος.

Οὗτοι, κατὰ τὴν χρονογράφον, «ἐπὶ πλείστον τῇ πόλει ἐνδιατρίψαντες καὶ ὑπὸ πάντων ὥς ἐξαίσιόν τι τέρας ὁρώμενοι τῆς πόλεως ὥς πονηρός τις οἰωνὸς ἐξηλάθησαν».

Ἐπανήλθον ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς μονοκρατορίας Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἐπειδὴ δὲ τότε

ὁ ἕτερος αὐτῶν ἀπέθανε, χειροῦργοι ἔμπειροι ἀπέκοψαν τὸ συγκεκολλημένον μέρος ἐλπίζοντες ὅτι θὰ ζήσῃ ὁ ἕτερος, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀπέθανε τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐγχείρησιν¹. (Εἰκ. 1 καὶ 2).

Τῶν συναφῶν τούτων παίδων εἰκόνα κακότεχνον ἐχάραξεν ὁ ζωγράφος τὸ ἱστορημένον κείμενον τῆς χρονογραφίας τοῦ Σκυλλίτση, ταύτην δὲ καὶ παραθέτομεν.

Τὴν δημοσίαν πρὸς θεῶν πρόθεσιν τοιούτου τέρατος ἀναφέρει καὶ ὁ Μιχ. Ἀτταλειάτης λέγων ὅτι ἐπὶ Νικηφόρου Βοτανειάτου ἐγεννήθη παιδίον ἓνα μόνον κατὰ τὸ μέτωπον ἔχον ὀφθαλμοὺς καὶ τραγοσκελες «ὅπερ προτεθὲν ἐν τῇ τῆς Διακονίσσης δημοσίᾳ παρῶν κλαυθμῶν ἡφίει παιδικῶ προσεικνότηα»².

Καὶ ἡ ἐμφάνισις ἀνθρώπων ὑπερβαίνοντων τὰ τοῦ κανονικοῦ ἀνα-

¹ Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογραφία 326.20. Συμμεῶν Μάγιστρος. Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 749.12, Μιχ. Γλυκά, Βίβλος Χρονική 560.11, Κεδρηνοῦ, Σύνοψις Ἰστ. 2.320.

² Μιχαήλ Ἀτταλειάτου, Ἰστορ. 211.1.

στήματος μέτρα ἐκίνει τὴν περιέργειαν τοῦ κοινοῦ, τὸ ὁποῖον ἀθρόον ἔσπευδε νὰ τοὺς ἴδῃ. Οὕτως ὁ Γεώργιος Κεδρηνὸς ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ Ἰουστίνου ἐφάνη γυνὴ τις ἐκ Κιλικίας καταγομένη, γιγαντώσως, ὑπερβαίνουσα κατὰ ἓνα πῆχυν τὰς κανονικοῦ ἀναστήματος γυναῖκας καὶ πολὺ παχεῖα, ἥτις «γυρεῖουσα τὰς πόλεις ἐλάμβανε κατὰ ἐργαστήριον φύλλιν μίαν»¹.

Ὡς δ' οἱ ὑπερμεγέθεις οὕτω καὶ οἱ ὑπερβολικῶς μικροὶ εὐχάριστον λαϊκὸν ἦσαν θέαμα, μ' ὅλον ὅτι οἱ νάννοι, πρὸς τέρψιν τῶν πλουσίων,

Εἰκ. 2. Οἱ ἰατροὶ τέμνοντες τὸ νεκρῶν ἡμῶν. (Ἐκ τοῦ ἱστορημένου χ. τοῦ Σκυλλίτη.) *Hutes études* ἀρ. 1090-1091.

ἦσαν πολὺ γνῶστοί? Ὑπῆρχον λοιπὸν οἱ τερατολόγοι οἱ βεβαιοῦντες τοὺς μετὰ θάμβους ἀκούοντας ὅτι εἶδον ἀνθρωπίσκους τόσον μικροῦς, ὥστε νὰ μεταχειρίζονται βέλη μέγεθος βελόνης ἔχοντα², ἀνέφερε δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του (ΙΒ' αἰῶν) ἐγεννήθη ἐν Χίῳ ἀνθρωπίσκος, τὸν ὁποῖον μετέφερον πρὸς ἐπίδειξιν εἰς τὰ ἀνάκτορα καί, ὡς λέγει «ἦν ὄχλος περὶ αὐτὸν συντρεχόντων καὶ ἱστο-

¹ Μαλάλα, Χρονογρ. 412. 48ξ. Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψ. Ἱστορ. 640.5.

² Χρυσόστομος, P.G. 62.593.

³ Εὐσταθίου, Παρεκβολ. 372.21.

ρούντων καὶ ἀπολαμβανόντων ἐν μέσῳ καὶ θελόντων αὐτῷ προσομιλεῖν»¹.

Ἐν ἐκ τῶν κέντρων, ἔνθα εἰς τὰς μεγαλοπόλεις, καὶ μάλιστα εἰς τὴν πρωτεύουσαν, συνήρχοντο καὶ ἀπῆλανον οἱ πολῖται διαφόρων θεαμάτων, ἥτοι ὁ ἵπποδρομος. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο ἵπποδρομίαι, ἐκεῖ, μέχρως ὀρισμένης ἐποχῆς, γυμνικοὶ ἀγῶνες, ἐκεῖ θρίαμβοι, ἐκεῖ θεατροκυνήγια, ἐκεῖ παραστάσεις μίμων κτλ. Περὶ τῶν τοιούτων ὁμως θεαμάτων δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν ἐπεισοδίων θεαμάτων, τὰ ὅποια κατὰ τὰ διαλείμματα τῶν ἵπποδρομικῶν ἀγώνων ἐτελοῦντο, ἵνα διασκεδάσωσι τοὺς θεατὰς καὶ καταπραῖνωσι τὸν ἐρεθισμὸν τῶν διαφωρμερίδων. Ἦσαν δὲ τὰ θεάματα ταῦτα ποικίλα, μάχαι π.χ. μεταξὺ ἀρπακτικῶν πτηνῶν, ἐπίδειξις ταχυπόδων λαγωνικῶν καὶ θηρευτικῶν κυνῶν, παρελάσεις μακρῶν συνοδειῶν ὅπου παριστάνοντο ὅλαι αἱ φυλαὶ τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου², λαϊκαὶ θεατρικαὶ παραστάσεις, χοροὶ ὑπὸ τὸν ἦχον τοῦ ὑπὸ πανδουριστῶν παιζομένου πανδουρίου, ἥτοι αὐλοῦ, σχοινοβατῶν ἐπίδειξεις, πυρπόλησις δι' ὕγρου πυρὸς μικρῶν λέμβων καὶ πλοιαρίων ψευδομάχαι, μεταξὺ διαφόρων τμημάτων στρατοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα. (Εἶκ. 3).

Εἰς τὸν ἵπποδρομον ἐπ' ἴσης συνεκέντρουν τοὺς περιέργους καὶ ὅσοι παράδοξόν τινα ἱκανότητά των ἤθελον νὰ ἐπιδείξωσιν. Ἐκεῖ ἐπὶ παραδείγματι, ὅτε ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ἐφιλοξένην τὸν Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου καὶ ἐτέλει πρὸς τιμὴν του ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας, παρουσιάσθη Ἄραψ θανυματοποιός, ὅστις διεκήρυξεν ὅτι ἡδύνατο νὰ πετάξῃ ὑπὲρ τὸν ἵπποδρομον³. Ἀναβάς λοιπὸν ἐπὶ πύργον τινὸς καὶ φορῶν μακρὸν λευκὸν φόρεμα, τὸ ὅποιον διέστειλε καὶ ἐγύρωσε μὲ κυκλικῶς περιοχθέντας λύγους, ἐπεχειρεῖ ἐκάστοτε νὰ ριφθῇ εἰς τὸ κενόν, πάν-

¹ Τοῦ κυροῦ Μονασσῆ Κωνσταντίνου, Ἐκφρασις ἀνθρώπου μικροῦ ἐν L. Sternbach, Constantini Manassae ecphrasis inedita (Symbolae σ. 17).

² Benjamin de Tudèle, Die Reisenbeschreibung des R. Benjamin von Tudella σ. 17 (ἐκδ. Grünhut-Adler), Νικητὰ Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 376.4.

³ Ἀξιοσημεῖα ἐνταῦθα τὰ ἐξῆς χωρία τοῦ Χρυσόστομου (P.G. 58.607 61.21) «Εἰ σοι γέγονεν ἐπιθυμία ποτὲ ἀτοπος πτῆναι καὶ δι' ἀέρος ἐνεχθῆναι πῶς ἂν τὴν ἀτοπον ταύτην ἔσβεσας ἐπιθυμίαν; τῷ πτερῷ διαπλάττειν καὶ ἕτερα ὄργανα κατασκευάζειν ἢ τῷ πείσαι τὸν λογισμὸν ὅτι ἀδυνάτων ἐπιθυμεῖ καὶ οὐδενὶ τούτων ἐπιχειρεῖν δεῖ;» «Τί οὖν, εἰ βασιλεὺς ἐπιτάξει τοῦτο ποιῆσαι καὶ θάνατον ἡπείλησε λέγων ὅτι τοὺς μὴ πετομένους ἀνθρώπους ἀποτέμνεσθαι κελεύω καὶ καίεσθαι ἢ ἄλλο τι πάσχειν τοιοῦτον, ἄρα ἂν τις ὑπήκουσεν;»

τοτε ὁμως συνεκρατεῖτο μὴ ἐπιτυχάνων τὸν κατάλληλον ἄνεμον, πρὸς μεγάλην ἀδημονίαν τοῦ κοινοῦ, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐφώναζε· «πέτασον, πέτασον, ἕως τίνος αἶρεις, Σαρακηνέ, τὰς ψυχὰς ἡμῶν ταλαντεύων ἐκ τοῦ πύργου τὸν ἄνεμον :». Ὅταν ἐπὶ τέλους ὁ δυστυχὴς ἀπεφάσισε νὰ ριφθῇ εἰς τὸν κενόν, καταπεσὼν συνετρίβη, πρὸς μεγάλην λύπην τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν ἀκολούθων του, οἵτινες ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς ἀγορὰς τῆς πρωτευούσης ἐνεπαίζοντο «τῶν ἀργυροκόπων ἀγοραίων τὰ τῶν τραπεζῶν διαψοφούντων σιδήρια»¹.

Οἱ Βυζαντινοὶ θαυματοποιοὺς γενικῶς ὠνόμαζον τοὺς τε σχοινοβάτας ὡς καὶ τοὺς διάφορα δυσχερῇ γυμναστικά παιγνίδια ἐκτελοῦντας, πρὸς δὲ καὶ τοὺς κυβιστῶντας καὶ τοὺς ταχυδακτυλουργούς, τοιοῦτοι δὲ ἀναφέρονται σποράδην κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Συχνότατη ἐν πρώτοις εἶναι ἡ μνεία τῶν σχοινοβατῶν, τὴν ἱκανότητα τῶν ὁποίων κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν οἱ ὀρχησταί, ὧν οὕτω περιγράφει τὰς ἀσκήσεις ὁ Λιβάνιος· «Τοὺς μέλλοντας ὀρχηστὰς ὁ γυμναστής εἰς θανασιωτέρας καμπὰς περιάξει ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἀνάγων ὑπὲρ τὴν πόδε καὶ πρὸς γε ἔτι προκύπτειν τοῦ προσώπου καταναγκάζων ὥστε τὰς πτέρνας τοῖς ἀγκῶσι πελάζειν. Ἐπειδὴν δ' ἐργάσῃται τὸ σῶμα κύκλον, ὥσπερ τινὰ λύγον, κινεῖ πρὸς δρόμον οἷα τροχόν, τὸ δὲ θεῖ καὶ τοῖς μέλεσιν ὁ δρόμος οὐ γίνεται βλάβη»².

Τοὺς σχοινοβάτας λοιπὸν ἀναφέρει ὁ Λιβάνιος παραβάλλον πρὸς τὸ βάδισμα αὐτῶν τὸν τῶν κακῶν φοιτητῶν τῶν χρόνων του τῶν εἰσερχομένων βραδεῖ βήματι εἰς τὴν παράδοσιν³. Μετὰ ταῦτα ἐπανελημμένως μνεῖαν αὐτῶν ποιεῖται ὁ Χρυσόστομος περιγράφων αὐτοὺς βαδίζοντας διὰ σχοινίου ὀριζοντίως τεταμένου⁴ καὶ ὑποδομένους συγχρόνως καὶ ἀποδυομένους⁵ ἢ καὶ ἀναβαίνοντας εὐχερῶς καὶ καταβαίνοντας σχοινίον ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω τεταμένον⁶. (Εἶκ. 4).

¹ Νικητὰ Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 156.2 Παρ. καὶ Στίλπωνος Κυριακίδου, Βυζαντινὸς Ἰακρός ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1924 σ. 378-80, J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 394.

² Λιβανίου, Πρὸς Ἀριστείδην ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν § 104 (τόμ. 4, 448. 3-7, Eöster).

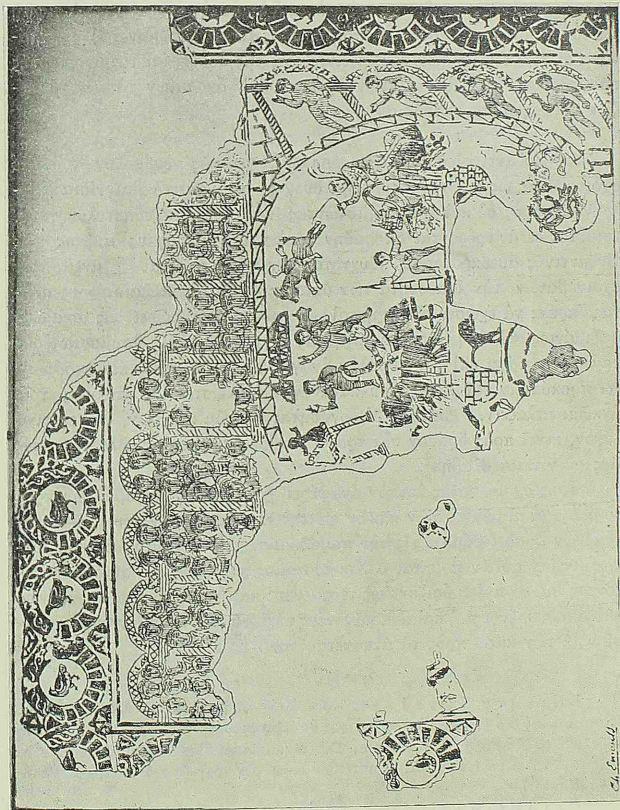
³ Λιβανίου, Πρὸς τοὺς νέους, περὶ τοῦ λόγου (τόμ. 1, 199, Reiske)

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 47.380, 57.292, 62.452.

⁵ Χρυσόστομος, P. G. 63. 127. 754.

⁶ Χρυσόστομος, P. G. 56.114, 63.755.

Ἐκτὸς τοῦ Χρυσοστόμου, περὶ σχοινοβατῶν ὠμίλησε καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος¹ εἰς τὰ ἡθικὰ αὐτοῦ ἔπη, τὸ χωρίον τοῦ ὁποῖου σχο-

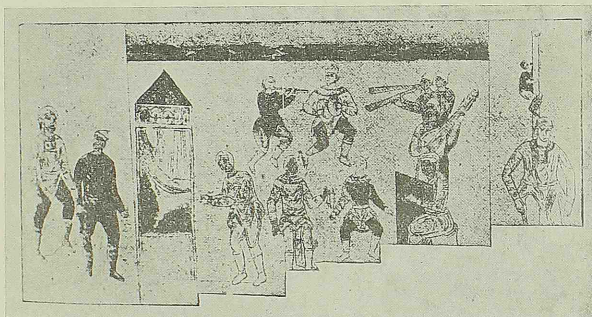

Εἰκ. 3. Ἀπὸ τὰ ἐν τῷ ὑποδορόμῳ παργύδια. (Ἐκ μωσαϊκοῦ τῆς Γαῖσας αἱ. ΣΤ' Diehl, Justinien 459).

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, Migne, Patr. Gr. 35.441, 37.627. στίχ. 627.

λιάζων Κοσμάς ὁ Ἱεροσολυμίτης μᾶς πληροφορεῖ πρῶτον ὅτι οἱ σχοινοβάται, νευροβάται, κοινῶς ἐπὶ τῶν χρόνων του ἔλεγοντο καὶ δεύτερον ὅτι οὗτοι ἔκαμνον ἐπὶ τοῦ σχοινίου διάφορα παιγνίδια, καθήμενοι, ὀρχοῦμενοι πηδῶντες, ἐνδύμενοι καὶ ἐκδυόμενοι¹. Καλωπέτας δέ, πιθανῶς καλοβάτας,² ἀναφέρει καὶ ἡ ἐπὶ Κωνσταντίνου γραφεῖσα ἐξηγήσις ὅλου τοῦ κόσμου, πληροφοροῦσα ὅτι ἐπιδέξιοι τοιοῦτοι προήρχοντο ἐκ τῆς Συριακῆς πόλεως Καταβατῆς³.

Βραδύτερον ὁ Νικήτας Χωνιάτης ὁμίλησε διὰ τὸς διὰ μηρίνδου εἰς ὕψος ἀναρριχούμενους καὶ ἐπὶ λεπτοῦ τεταμένου σχοινίου ὀρχουμένους⁴ καὶ ὁ Νικηφόρος δὲ Γρηγορᾶς περὶ ἐπιτηδείων σχοινοβατῶν, οὔτινες,

Εἰκ. 4. Ἀναρρίχσεις σχοινοβάτου καὶ ἄλλα παίγνια. (Ἐκ τοιχογρ. ἁγ. Σοφίας Κιέβου. Schlumberger, L'epopée 3.725)

τοποθετοῦντες κατακορύφως ἱστοὺς λέμβου καὶ ἐνώνοντες τὰς κορυφὰς αὐτῶν διὰ τεταμένου σχοινίου, ἀνήρχοντο ἔπειτα διὰ σχοινίου περὶ τὸν κορμὸν τοῦ ἱστοῦ περιειλιγμένου μέχρι τῆς κορυφῆς αὐτῶν. Τὰ παιγνίδια ἤρχιζον ἅμα τῇ ἀνόδῳ. Ὁ ἀνελθὼν δῆλα δὴ σχοινοβάτης, πατῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἱστοῦ μὲ τὸν ἕτερον πόδα, ἔτεινε τὸν ἕτερον εἰς τὸ κενὸν ἢ, στηρίζων τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ὕψου πρὸς

¹ Κοσμά Ἱεροσολυμίτου, Ἐξηγήσις ὧν ὁ θεὸς Γρηγόριος ἐφυσιολόγησεν, Migne, P.G. 38.648-649.

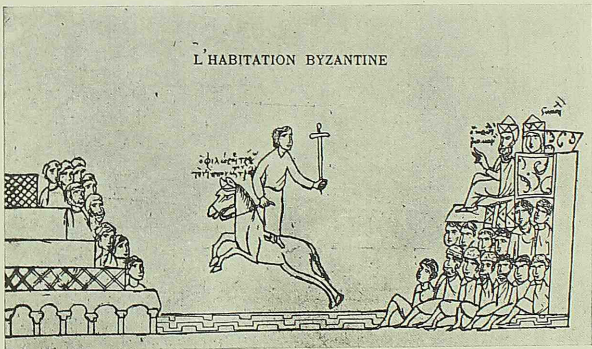
² Ἐν μεσαιωνικῷ γλωσσάρῳ φέρεται καλοβάτης· σχοινοβάτης.

³ Κ. Σάθια, Ἱστορικὸν δοκίμιον λζ'. Τοὺς καλωπέτας τούτους ὁ Σάθας (ἐνθ' ἀν. ζ στ') καλεῖ πεταυριστάς.

⁴ Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 376.5.

τὰ ἄνω ἀμφοτέρους τοὺς πόδας. Ἐπειτα δι' ἐνὸς πηδήματος ἐλάμβανε τὸ τεταμένον σχοινίον καὶ περιστρέφετο κρεμώμενος ἐξ αὐτοῦ. Ἄλλοτε, ἀντὶ νὰ κρατῇ τὸ σχοινίον μὲ τὰς χεῖρας, τὸ ἐστερώνεν ὑπὸ τὰς κεκαμμένας κνήμας καὶ οὕτω περιστρέφετο. Ἄλλοτε ἱστάμενος ὀρθίως κατὰ τὸ μέσον τοῦ σχοινίου καὶ λαμβάνων τόξον ἐτόξευεν εὐστόχως κατὰ σημείον μακρὰν κειμένον καὶ τέλος ἄλλοτε κλείων τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ λαμβάνων παιδίον ἐπὶ τῶν ὤμων ἐβάδιζεν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρας τοῦ τεταμένου σχοινίου εἰς τὴν ἑτέραν¹.

Μὲ σχοινοβατικά παιγνίδια φαίνεται ὅτι σχετίζεται καὶ τὸ ἐν τῶν βασιλικῶν παιγνίων, ὁ κοντοπαίκτης², ἂν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ σχοι-

Εἰκ. 5. Ἐπίδειξις θαυματοποιοῦ ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ. (Ἐκ τοῦ ἱστορημένου χειρογράφου τοῦ Σκυλλίσου. L. de Beylié, L'habitation 110.)

λιαστοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός, ὅστις λέγει³ «ματαιοτεχνία δὲ ἡ σχοινοβατική, ἥγουν ὁ ἐν τῇ σχοίνῳ περίπατος καὶ ὃ σπερ ὁ κοντοπαίκτης». Ἦτο λοιπόν, φαίνεται, ὁ κοντοπαίκτης τὸ ἐπὶ τεταμένον σχοι-

¹ Νικηφόρου Γρηγοῦ, Ἱστορ. 1.308.10 ἐξ. J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters σ. 87.

² Κατὰ τὸν ἐρμηνευτὴν τῶν ἱερῶν κανόνων Θεόδωρον Βαλαμῶνα διὰ τὰ ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια κατὰ τῶν ἵπποδρομιῶν καὶ τῶν θεατροκυνηγίων «ἔοικε ἐπινοηθῆναι τὰ βασιλικά παίγνια, τὸν κοντοπαίκτην, δηλαδὴ, τὸν Μάρωνα, τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Ὀκτώηχον καὶ τὰ λοιπὰ ὡς μὴ διάχυσιν καὶ γέλωτα ἐμποιοῦντα τοῖς βλέπουσι» Θ. Βαλαμῶν, Εἰς τὸν ΝΑ' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ' Οἰκουμ. συνόδου (Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.426).

³ Βλ. Bekker, Anecdota Graeca B' 652.

νίου βάδισμα σχοινοβάτου κρατοῦντος κοντόν, τῆς ἰσορροπίας χάριν¹.

Οἱ σχοινοβάται, οἵτινες ἐξετέλουν τὰ γυμνάσιά των συνήθως ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ἢ τῷ θεάτρῳ καὶ περὶ τῶν ὁποίων κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς αὐτοκρατορίας χρόνους ὁμιλεῖ Λαόνικος ὁ Χαλκοκονδύλης λέγων ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἄριστοι ἦσαν οἱ Τοῦρκοι οἱ τζαμπατζῆ καλούμενοι, οἵτινες ἠδύναντο νὰ βαδίζωσιν ἀσφαλῶς ἐπὶ τεταμένου σχοινοῦ μὲ δεδεμένους τοὺς πόδας ἢ τοὺς ὀφθαλμοὺς², οἱ σχοινοβάται, λέγω, ἔπρεπε νὰ καταβάλλωσι μεγίστην προσοχὴν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαφόρων γυμνασίων των, ἄλλως καὶ τὸ ἐλάχιστον σφάλμα των οὐχὶ σπανίως ἐπλήρωνον μὲ τὴν ζωὴν των. Ὁ Χρυσόστομος σχετικῶς εἶπε· «Τοὺς ἐπὶ σχοῖνον τεταμένης βαδίζοντας οὐκ ἔνι ραθυμῆσαι μικρόν· τὸ γὰρ μικρὸν μέγα ἐργάζεται κακόν· περιτραπείς γὰρ εὐθέως κατηνέχθη καὶ ἀπόλετο»³ καὶ πάλιν «Ἐν τοῖς θεάτροις οἱ τὴν σχοῖνον τὴν κάτωθεν ἄνω τεταμένην ἀναβαίνειν καὶ καταβαίνειν μελετῶντες, ἂν μικρὸν παραβλέψωσι, παρατραπέντες κατενεχθήσονται εἰς τὴν ὀρχήστραν καὶ ἀπολοῦνται»⁴, ἀποτεινόμενος δὲ πρὸς τοὺς ἀκροατάς του, μετὰ τὴν περιγραφὴν σχοινοβατικῶν παιγνίων, ἀναφωνεῖ· «Οὐχ οὕτω φορικτὸν ὑμῖν τὸ πρᾶγμα δοκεῖ ὥς μὴδὲ θέλειν θεάσασθαι, ἀλλὰ δεδοικέναι καὶ τρέμειν καὶ πρὸς τὴν ὄψιν αὐτὴν;»⁵ Εἶπε δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος⁶ «Καθάπερ τοῖς ἐπὶ κάλου μετεώρου καὶ ὑψηλοῦ βαίνουνσι τῆδε ἢ τῆδε ἀποκλίνειν οὐκ ἀσφαλὲς οὐδὲ εἰς μικρὸν φέρουσα ἢ ροπὴ καὶ μικρὰ φαίνεται, ἀσφάλεια δὲ αὐτοῖς ἢ ἰσορροπία καθίσταται».

Πόσον τραγικὰ ἦσαν πολλάκις τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχοινοβατικῶν ἐπιδείξεων φαίνεται ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ ὁμίλου σχοινοβατῶν καὶ θαναματοποιῶν, ὅστις ἐξ Αἰγύπτου ἐκκινήσας καὶ διελθὼν πολλὰ μέρη κατέληξεν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπου ἐκ τῶν τεσσαράκοντα τοῦ Θιάσου μελῶν εἴκοσι μόνον ἔφθασαν, ἐξ ὧν πάλιν εἰς ἐφονεύθη πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ διηγουμένου⁷.

¹ Βλ. καὶ L. Grasberger, *Erziehung und Unterricht im klassischen Altertum* 1.126.127.

² Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, Ἀπόδειξις ἱστοριῶν 2.195.9 ἐξ. (ἐκδ. Darko). Τζαμπάζης νῦν ἐν Κύπρῳ λέγεται ὁ σχοινοβάτης, πολλοχοῦ δὲ ὁ πονηρὸς καὶ ἐπιτήδειος.

³ Χρυσόστομος, P. G. 62.452, 63.871.

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 56.114, 63.755.

⁵ Χρυσόστομος, P. G. 63.127.

⁶ Γρηγόριος Θεολόγος, P. G. 35, 441.

⁷ Νικηφόρου Γρηγορά, Ἱστορ. 1.350.25 ἐξ. Βλ. καὶ J. Krause, *Die Byzantiner des Mittelalters* σ. 86. 87.

Καί, ἀφ' οὗ περὶ σχοινοβατῶν ὁ λόγος, ἃς κλείσωμεν τὸν περὶ αὐτῶν λόγον μὲ τὴν ἐξῆς διήγησιν τὴν παρὰ τοῖς συνεχίζουσι τὸν Θεοφάνη κειμένην καὶ δεικνύουσαν τὴν σχοινοβατικὴν ἱκανότητα καὶ τῶν μὴ ἐξ ἐπαγγέλματος σχοινοβατῶν.

Κατ' αὐτήν, ἐπὶ Θεοφίλου, συζύγου τῆς Θεοδώρας, ἔπεσεν ἡ χρυσὴ τούφα τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ λεγομένου Αὐγουστέως καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχον πῶς νὰ ἀναβοῦν καὶ νὰ τὴν ἐπιδιορθώσουν, τεχνίτης τις «ἀνελθὼν ἐν τοῖς κεραμίσις τῆς μεγάλης ἐκκλησίας βέλος ἀφῆκε μετὰ σχοινίου εἰς τὸν ἱππότην Ἰουστινιανὸν τὸν ἐκ χαλκοῦ συνιστάμενον καὶ τοῦ βέλους παγέντος ἐκείσε αὐτὸς διὰ τοῦ σχοινίου διαδραμὼν θάμβος μὲν τοῖς ὁρῶσι παρέσχετο καὶ τὴν τούφαν προσήρμοσε»¹.

Οὐ μόνον δὲ σχοινοβατικὰ ἐξετέλουν παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους οἱ θαυματοποιοί, ἀλλὰ καὶ ποικίλα ἄλλα. Ἐπὶ παραδείγματι ἐστήριζον ἐπὶ τοῦ μετώπου των δοκόν, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ὁποίας πλαγίως ἐποποθετεῖτο σανὶς, ἐφ' ἧς ἐπάλειον παῖδες, ἀμετακινήτου μενούσης τῆς δοκοῦ². Ἄλλοτε ἀνήρχοντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς κατακορύφου δοκοῦ καί, ἀφ' οὗ ἐξετέλουν διαφόρους κινήσεις καὶ παιγνίδια, κατήρχοντο ἔχοντες τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω, χωρὶς νὰ κινήθῃ ἡ δοκός³. Ἄλλοτε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των ἔθετον ῥόπαλον καὶ εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἀγγεῖον πλήρες ὕγρου, περιφερόμενοι δὲ ἐφρόντιζον νὰ μὴ χυθῇ τὸ ὕδωρ. Ἄλλοτε ἔθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των μακρὸν δόρυ καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἐξήρτων σχοινία ἐν εἵδει κλίμακος, ἐν ᾧ δ' ἐβάδιζον, διὰ τῶν σχοινίων ἀνήρχετο καὶ κατήρχετο παῖς. Ἄλλοτε ἔρριπτον ὑψηλὰ ὑαλινὴν σφαῖραν, ταύτην δὲ κατερχομένην ἐδέχοντο διὰ τοῦ ἄκρου τοῦ ὀνυχος τοῦ δακτύλου ἢ διὰ τοῦ ἀγκῶνος ἢ δι' ἄλλου μέρος τοῦ σώματος καὶ ἄλλοτε, ἐν ᾧ ἔτρεχεν εἰς ἵππος, ἐπήδων καὶ ἴσαντο ὄρθιοι ἐπὶ τῆς σέλλας ἢ τῆς χαίτης ἢ τῶν γλουτῶν, αὐτοῦ, κατόπιν δὲ καταβαίνοντες καὶ λαμβάνοντες τὴν οὐρὰν τοῦ ζφου ἐπήδων πάλιν ἐπὶ τῆς σέλλας καὶ κλίνοντες πρὸς μίαν πλευρὰν διωλίσθαινον διὰ τῆς κοιλίας αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς ἐτέρας ἀνερχόμενοι ἐκάθηντο ἐπὶ τῆς ἐφεστρίδος, ἐν ᾧ συγχρόνως ἰσχυρῶς ἐμάστιζον τὸν ἵππον. (Εἰκ. 5.)

Καὶ δὲν ἦσαν ταῦτα τὰ μοναδικὰ των παιγνίδια. Ὁ τὰνωτέρω

¹ Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 808. 15 ἐξ.

² Χρυσόστομος, P. G. 63. 127. 754, J. Vance, Beiträge zur byzantinischen Kulturgeschichte σ. 53.

³ Τοιαῦτα παιγνίδια ἀναφέρει ὅτι εἶδεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὁ Λιουμπράνδος, Antapodosis 6. 9.

διηγούμενος Γρηγοῤῥᾱς προσθέτει· οὐδ' ἂν διεξήκειν μόνα ταυτὶ ἤδεσαν, ἀλλὰ μυρία ἕτερα»¹.

² Ἄς μὴ παραλειφθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους οἱ θαυμαστοποιοὶ ἐβάδιζον καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ ὑψηλῶν ξυλίνων ποδῶν, κατὰ μάρτυρα Γρηγόριον τὸν Θεολόγον³. Ἐγένετο δῆλα δὴ καὶ τότε ὅ,τι ἀκριβῶς καὶ σήμερον κατὰ τὰς ἀπόκρεως, ὑπὸ τῶν ἐκτελούντων διάφορα παιγνίδια ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας, πρὸς διασκέδασιν τοῦ πλήθους.

Κατὰ τὸν Χρυσόστομον «τοῖς θαυμαστοποιοῖς ὀργάνων δεῖ πολλῶν καὶ τροχῶν καὶ σχοινίων καὶ μαχαιρῶν»⁴, παλαιότερον δ' ἐν τοῖς ὀνειροκριτικοῖς τοῦ ὁ Ἀρτεμίδωρος ὠμίλησε διὰ τοὺς ἔχοντας ἔθος τροχοπαικτεῖν καὶ μαχαίραις περιδινεῖσθαι⁵. Ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐννοοῦνται διάφορα ἐπὶ περιστρεφόμενου τροχοῦ γινόμενα παιγνίδια, οὐδεμίᾳ ἀμφιβολία. Ὅποιά τινα θὰ ἦσαν ταῦτα συμπεραίνομεν ἐξ ὅσων λέγονται ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐν τῷ συμποσίῳ του (7.3) ὅπου περιγράφεται ὀρχηστρίς ἐπὶ τοῦ περιστρεφόμενου τροχοῦ γράφουσα καὶ ἀναγινώσκουσα καὶ ἄλλοι γυροῦντες τὰ σώματα καὶ τροχοὺς δι' αὐτῶν μιμούμενοι.

⁶ Ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ μαχαιρῶν χρησιμοποιουμένων ὑπὸ τῶν θαυμαστοποιῶν· ταύτας ἢ ἀνέροριπτον οὔτοι καὶ ἐλάμβανον εἴτα κατερχομένας διὰ τῆς αἰχμῆς⁷ ἢ στηρίζοντες ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μὲ τὴν αἰχμὴν πρὸς τὰ ἄνω διήρχοντο διὰ μέσου αὐτῶν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω ἔχοντες καὶ τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἄνω. Πρόκειται δῆλα δὴ περὶ τῶν κυβιστήρων, τῶν λίαν γνωστῶν κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν, περὶ ὧν ἀναφέρουσιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ξενοφῶν⁸ καὶ οὗς, ἵνα ἴδωσιν παίζοντας οἱ σύγχρονοι τοῦ Λιβανίου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν του, ἀνῆλiskon ἡμέρας ὅλας⁹. (Εἰκ. 6.)

¹ Νικηφόρου Γρηγοῤῥᾱ, Ἰστορ. 1. 348—350.

² Σχοινοβάται κώλοισιν ἐφεσταῶτες ξυλίνοισι ἐγραψεν ὁ θεῖος πατήρ (P. G. 37. 1228).

³ Χρυσόστομος, P. G. σ. 48. 682.

⁴ Ἀρτεμίδωρου, Ὀνειροκριτικά 1. 76 (σ. 69. 13, Hercher).

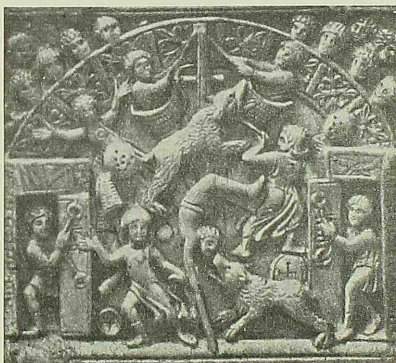
⁵ J. Vance, Beiträge σ. 53.

⁶ Πβ. Πλάτων, Συμπόσ. 190 Α, Εὐθύδημ. 294 Ε, Ξενοφῶντος, Συμπόσ. 2. 11, τοῦ αὐτοῦ, Ἀπομνημονεύματα 1. 3. 9.

⁷ Λιβανίου, Πρὸς Ἀριστείδην ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν 60 (τόμ. 4. 458. 11, Förster) Πβ. καὶ Χρυσόστομον, P. G. 61. 788. Καὶ ὁ Ἀρτεμίδωρος, Ἐνθ' ἀν. λόγον ποιεῖται περὶ τῶν «ἔθος ἔχόντων ἐκκυβιστῶν».

Πλήν τῶν σχοινοβατῶν καὶ τῶν διάφορα γυμναστικά παίγνια ἐκτελούντων διεσκέδαζον τὰ πλήθη καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου καὶ θαυματοποιοί, κατὰ κυριολεξίαν τῆς λέξεως ἐκλαμβανομένης.

Τὴν ἐμφάνισιν τούτων, οἵτινες δημοδῶς παροφθαλμισταὶ¹ ἐκαλοῦντο, πιστοποιεῖ ὁ Χρυσόστομος, παραπονούμενος ἅμα ὅτι πολλοὶ πολλὰ εἰς αὐτοὺς ἐδαπάνων χρήματα², σύμφωνα ἔχον καὶ τὸν

Εἰκ. 6. Κυβιστὴρ ἀποφεύγων ἐφορμῶσαν ἄρκτον.
(Εἰκ. διπτύχου ἐν τῇ παλ. μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου.)

Ἰωάν. Δαμασκηνὸν βεβαιοῦντα ὅτι πολλαὶ πόλεις «παντοδαποῖς θεάμασι θαυματοποιῶν ἀπὸ βαθέος ὄρθρου μέχρις ἑσπέρης αὐτοῖς ἐστιῶσι τὰς ὥσεις»³. Οἱ θαυματοποιοὶ οὗτοι, οἵτινες «ἀχλὺν τῶν ὀφθαλμῶν κατέχεον»⁴ διεσκέδαζον τὸν λαὸν εἴτε εἰς τὸ ὑπαιθρον τὰς ὀφθαλμαπάτας αὐτῶν ἐκτελοῦντες εἴτε εἰς διασκεδάσεις καὶ γάμους προσκαλοῦμενοι. Οὕτω κατὰ τοὺς

Ῥοποῖα ἐθαυματούργουν τότε οἱ θαυματοποιοὶ ἐπ' ἀκριβὲς δὲν

¹ Τὴν τέχνην τῶν Συμμετῶν ὁ Μεταφράστης ἐν τῇ βίβλ. τοῦ μακαριστοῦ Ἀλέξανδρου (P.G. 114. 1400) καλεῖ ὁ φθαλμοπλανίαν. Βλ. καὶ Νικητὰ Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 156.2.

² Χρυσόστομος, P. G. 60.421, 61.785.788.

³ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἱερὰ παράλληλα (Migne, P.G. 96. 309).

⁴ G. Cammelli, Démétrius Cydonès correspondance, ἐπιστ. 24 σ. 55. 21.

⁵ Θεοφ. Σιμοκάττου, Ἱστορ. 1-10.11 (De Boor).

γνωρίζομεν· πάντως παραδίδεται ὅτι οὗτοι ἐμάσσων δέσματα παλαιῶν ὑποδημάτων καὶ διεπέρων ἥλους δξεῖς κατὰ τῆς κεφαλῆς των¹, ἄλλοι δ' ὅτι ὤθουν σπάθην κατὰ τοῦ τραχήλου των, ἐξ οὗ ἐξέβλυζεν αἷμα, ἐξανίσταντο δὲ μόλις ἐπλησίαζε τῶν συντρόφων τις καὶ τοὺς ἐφώναζεν «ἄνθρωπε, ἐξανάστα»². Ἐξ ἀγιολογικοῦ κειμένου ἐπ' ἴσης μανθάνομεν ὅτι θανατοποιοὺς πρὸ τῶν στρατιωτῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐδείκνυε δράκοντα φερόμενον ἐναέριον, δι' οὗ ἐξεφόβιζε τὸ πλῆθος³, παρὰ δὲ τοῦ Καίσαρ εἰς Ἀρέθα, ὅτι Σαρακηνὸς ἐν Ρηγίῳ τῆς Σικελίας ἐξωγράφιζε δι' ἄνθρωκος ἐπὶ τοῦ τοίχου κόρακα, καί, ἀφ' οὗ ἔπειτα μαγικοὺς ἀπήγγελλε λόγους, ἔκαμνεν ὥστε ἐκ τῶν ἰσχύων τοῦ ἐξωγραφημένου πτηνοῦ νὰ ἐξέλθῃ φλόξ⁴.

Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ὁμίλησε διὰ τὰς «τῶν ψήφων κλοπὰς» καὶ διὰ τοὺς «ψήφοις παίζοντας τὴν ὕψιν». Πρόκειται, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν σχολιαστῶν τοῦ εἰρημένου πατρὸς, περὶ τῶν ψηφολόγων, τῶν ταχυδατυλιστῶν δηλαδὴ, οἵτινες διὰ τῆς ταχείας μεταθέσεως τῶν ψήφων ἡπάτων τοὺς θεατὰς τὰς ὀλιγοτέρας ὥς περισσοτέρας ἐμφανίζοντες⁵. Σχετικῶς εἶπε παλαιότερον καὶ Ἀρτεμίδωρος ἐν τοῖς ὀνειροκριτικοῖς του (3.55) «Ψηφοπαικτεῖν δοκεῖν οὐκ ἐπιστάμενον πολλὰ ὠφελήθηται σημαίνει παραλογιζόμενον καὶ ψευδόμενον διὰ τὸ πολλὰς ψήφους κλέπτειν καὶ ταύτας ἄλλοτε ἄλλως δεικνύειν οὐ κατὰ τινα ἀπλοὺν τρόπον, ἀλλὰ πανούργως». Καὶ ὁ Σουΐδας ἐν λ. ψηφολόγοι· «Ψηφολόγοι εἰσὶν οἱ ψηφοπαῖκται· ψηφολογικοὶ γοῦν οἱ πλανῶντες καὶ ἀπατῶντες ὥσπερ οἱ ψηφολόγοι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῷ τάχει τῆς μεταθέσεως τῶν ψήφων ἀπατῶντες συναρπάζουσι». Εἶπε δὲ καὶ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς (σ. 297). «Καθάπερ οἱ ψηφοπαῖκται τὰς τῶν θεωμένων ὕψεις δι' ὀξυχειρίας κλέπτουσι» καὶ πάλιν ὁ σοφιστὴς Τρωΐλος⁶ «ματαιοτεχνία ἐστὶν ἡ τῶν θανατοποιῶν ἥτοι ψηφοπαικτῶν» καὶ ὁ σχολιαστὴς Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου «Θαυματοποιοὺς τοὺς ψηφο-

¹ Χρυσόστομος, P. G. 61. 177. 178.

² Θεόδωρου Πρωτοδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα Δ' 217 ἐξ.

³ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀγαπητοῦ, ἐπισκόπου Συναίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca sacra* 117.5).

⁴ Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λογογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογραφίας 4,269).

⁵ Ἐπιθι P. G. 36,916, 1140.1256.

⁶ Προλεγόμενα τῆς ρητορικῆς Walz, *Rhet. Gr.* 6.43.

παίκτας φησίν¹. Ἡ μεταφορά, ἐννοεῖται, ἐκ τῶν κυβευτικῶν ψήφων.

Ἐν τῶν θαυμάτων, τὸ ὅποιον κατ' ἐξοχὴν ἔτερε τοὺς Βυζαντινοὺς ἦτο τὸ τῶν μετημφισμένων. Αἱ μεταμφιέσεις, συνηθιζόμεναι κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς πομπάς, ἐξηκολούθουν γινόμεναι πολὺ μετὰ τὴν ἀποδοχὴν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρὰ τὸν σφοδρὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον τῆς ἐκκλησίας, ἣτις διέβλεπεν ἐν αὐταῖς συνέχειαν τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Κατὰ τὸν Β'. λοιπὸν μετὰ Χριστὸν αἰῶνα ὁ Κλήμης ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἐπὶ τῶν χρόνων του γελοῖως κατὰ τὰς πομπὰς σχηματιζομένων,² μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Χρυσόστομος διὰ τοὺς Χριστιανοὺς τοὺς τὰ τῶν ἐθνῶν σχήματα ποιοῦντας, διὰ τὸν ἀφανισμόν τῶν προσώπων καὶ τὸν στολισμὸν τῶν γυναικῶν μὲ ἀνδρικὰ φορέματα³ ὥς καὶ διὰ τὰς κατὰ τὰς Καλάνδας (1ην Ἰανουαρίου) διαβολικὰς τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων πομπὰς⁴ καὶ τὴν καταγέλαστον τότε κωμωδίαν⁵.

Ἀνέφερον τὰς Καλάνδας. Μεταξὺ τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Φώτων ἤγοντο παρὰ Ῥωμαίοις μεγάλαι ἐορταί, αἱ Καλάνдай, τὰ Βότα καὶ τὰ Βρουμάλια, ἵνα περὶ τῶν κυριωτέρων ὁμιλήσωμεν, κατ' αὐτὰς δὲ ἐγίνοντο πολλαὶ διασκεδάσεις, αἵτινες καὶ κατὰ τοὺς Χριστιανικοὺς ἐξηκολούθησαν χρόνους, παρὰ τὸν πόλεμον τῆς ἐκκλησίας, ἣτις, πρὸς ἐξουδετέρωσιν αὐτῶν, οὐχὶ ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ, ὥρισε τὰς μεγάλας Χριστιανικὰς ἐορτὰς τῶν Χριστουγέννων, τῆς πρώτης τοῦ ἔτους καὶ τῶν Θεοφανείων⁶.

Κατὰ τὰς Καλάνδας λοιπὸν ἐγίνοντο μεταμφιέσεις, ὥς μαρτυρεῖ ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ λόγῳ του ἐν ταῖς Καλάνдайς καὶ μάλιστα ὁ Ἀμασειᾶς Ἀστέριος ἐν τῷ κατηγορικῷ τῆς ἐορτῆς τῶν Καλανδῶν λόγῳ του.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ πατρὸς τούτου πληροφοροῦμεθα ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐκτὸς τῶν ἄλλων διασκεδάσεων, καὶ στρατιῶται μεταμφιεσμένοι διέσυσρον τοὺς ἄρχοντας τῶν ἀναβαίνοντες ἐπὶ ἄρματος, δορυφόρους ψευδεῖς χειροτονοῦντες καὶ φέροντες χιτῶνα μακρὸν γυναικεῖον μέχρι τῶν σφυρῶν φθάνοντα, πρὸς δὲ γυναικεῖα ὑπόδηματα. Οὗτοι ἀναδένοντες τὴν κόμην κατὰ τὸν τρόπον τῶν γυναικῶν

¹ Βλ. Θησαυρὸν ἐν λ. ψηφοπαίκτης.

² Κ λ ἡ μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2.4.45 (σ. 185.10, Stählin).

³ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ρ. Γ. 59.531.

⁴ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ρ. Γ. 48.957.

⁵ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ρ. Γ. 48.954.

⁶ Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις 2.1263 ἐξ.

ἐκράτουν ἡλακάτην πλήρη ἐρίου καὶ ἥλλασσον τὸν τόνον τῆς φωνῆς ταν, τὴν γυναικεῖαν μιμούμενοι¹.

Τὸ ὅτι καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ζ'. αἰῶνος συνηθίζοντο αἱ μεταμφιέσεις δεικνύει ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος, ἥτις διὰ τοῦ 62ου κανόνος της ἐπὶ ποιῇ ἀφορισμοῦ ἢ καθαιρέσεως διέταξε «μηδένα ἄνδρα γυναικεῖαν στολὴν ἐνδιδύσκεσθαι ἢ γυναῖκα τὴν ἄνδράσιν ἁρμόδιον, ἀλλὰ μῆτε προσοψεία κωμικὰ ἢ σατιρικά ὑποδύεσθαι»².

Παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν ἐν τούτοις κατὰ τὸν Γ'. μ. Χ. αἰῶνα ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Δασίου γίνεται λόγος δι' ἐκείνους, οἵτινες «ἐν-αλλάττοντες τὴν ἑαυτῶν φύσιν καὶ τὸν τρόπον, μορφὴν τοῦ διαβόλου ἐνδύνονται αἰγείοις δέρμασι περιβεβλημένοι, τὸ πρόσωπον ἐνηλλαγμένοι³. Τόσον δ' ἡ συνηθεια εἶχεν ἐπικρατήσει, ὥστε μέχρι τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος καὶ κληρικοὶ ἀκόμη «ἐκ μακροῦς συνηθείας» μετημφιέννυντο ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Χριστουγέννων, τῶν Φώτων καὶ τινὰς ἄλλας ἐορτάς, στρατιωτικὰ φορέματα φοροῦντες ἢ ὡς μοναχοὶ ἐνδύομενοι ἢ τετράποδα ζῶα παριστάνοντες ἢ καὶ γυναικεῖα ἔργα ὑποκρινόμενοι⁴.

Μεταμφιέσεις ἐπ' ἴσης συνηθίζοντο καὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν προστατῶν τῶν μαθητῶν ἁγίων Νοταρίων⁵, ὁπότε μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι μετημφιεσμένοι προήρχοντο δημοσίᾳ. Τοιαύτην μάλιστα πομπὴν περιγράφει κατὰ τὸν ΙΑ'. αἰῶνα Χριστοφόρος ὁ Μυτιληναῖος ἐν ποιήματί του, δυστυχῶς λίαν χασματώδει, ἐν ᾧ ψέγει διὰ τὰ τοιαῦτα θεάματα τοὺς πατέρας, λέγων·

Οὔτοι γὰρ ἀφφαίνουσι τῶν παίδων πλέον.

Κατὰ τὴν περιγραφὴν λοιπὸν τοῦ Χριστοφόρου, κατὰ τὴν 25ην Ὀκτωβρίου μετέβαινον οἱ παῖδες τῶν σχολείων μετημφιεσμένοι εἰς

¹ Ἀστερίου Ἀμασείας, Λόγος κατηγορικὸς τῆς ἐορτῆς τῶν Καλανδῶν (Migne, P.G. 40.221). Περί Καλανδῶν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἔχομεν μαζράν ἐπιστολὴν τοῦ Θεσσαλονικῆς Εὐσταθίου (Tafel, Eustathii opuscula 314.59 ἐξ.)

² Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.448. "Επιθὶ καὶ Γρ. Παπαμιχαήλ, Ἐκκλησία καὶ θέατρον σ. 133 ἐξ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ μεταμφιέσις ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως (Ἐλεύθερον Βῆμα 23ης Φεβρουαρίου 1936).

³ Ν. Πολίτου, Παραδόσεις 2. 1270.

⁴ Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.448. 450.451. Κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα ("Ἐνθ' ἄν. σ. 449) οἱ νεωτερισμοὶ οὗτοι εἰσῆχθησαν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Θεοφιλάρχου, υἱοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ.

⁵ Οἱ ἅγιοι Νοτάριοι, Μαριανὸς καὶ Μαρτύριος ἐωρτάζοντο κατὰ τὴν 25ην Ὀκτωβρίου, ὁπότε καὶ ἐμαρτύρησαν.

τὸν ἐν Κων/πόλει ναὸν τῶν ἁγίων Νοταρίων, ψάλλοντες ᾄσμα εἰς αὐτούς. Ἄλλος τότε ἔφερε λαμπρὸν χιτῶνα, ἄλλος ἐμβάδας, ἄλλος γυναικεῖον κόσμον, ἐνώτια καὶ γυναικίους πλοκάμους, ἄλλος θερινὰ φορέματα, ἄλλος χιτωνίσκον μακρὸν ψαύοντα διὰ τῶν κρασπέδων τὴν γῆν. Οἱ παῖδες, οἱ ὅποιοι εἶχον κεχρισμένα τὰ πρόσωπα καὶ ἔφερον χαλκὴν περικεφαλαίαν, τινὲς δὲ περὶ τὸν λαιμὸν πλέγμα κρομμύων καὶ σκορόδων, προὔχῳρον ἔφιπποι τρώγοντες πλακοῦντας, σῦκα, μῆλα καὶ τεμάχια ἄρτου.

Ἦσαν δὲ οἱ μετέχοντες τῆς πομπῆς προκεχωρημένοι πῶς τὴν ἡλικίαν, τινὲς ὅμως καὶ ἀνήλικοι, κλαίοντες ὁσάκις ἀνεταρράσσοντο οἱ ψωριῶντες ἴπποι, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον.

Τὴν ὅλην πομπὴν ἔκλειεν ὁ παιδαγωγός, ἔφιππος καὶ τὸν ὑπώπτοντα ὑποκρινόμενος, μεθ' ὃν ἤρχετο ὁ διδάσκαλος, γέρον κυρτός, πωγωνοφόρος, συχνὰ πυχνὰ στρεφόμενος καὶ χαιρετίζων τοὺς γελῶντας καὶ χειροκροτοῦντας¹.

Αἱ σχολικαὶ αὗται μεταμφιέσεις, ὡς πληροφορεῖ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Θεόδωρος ὁ Βαλσαμών, διεκόπησαν κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα, καταργηθεῖσαι κατὰ διαταγὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Λουκά τοῦ Χρυσοβέργη².

Ὡς ἐκ τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν φαίνεται, οἱ μεταμφιεννύμενοι παρίστανον ἢ γυναῖκας, ἃν ἦσαν ἄνδρες, καὶ τὰνάπαλιν, ἢ ἄρχοντας μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἢ διάφορα ζῶα, αἶγας λ. χ. οἱ δὲ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ μοναχοῦς. Μοναχὰς φαίνεται ὅτι παρίστανον ἐνίοτε καὶ αἱ ἑταῖραι, καθ' ὧν ὁμως, ἃν συνελαμβάνοντο, ὁ νόμος ἐπέβαλλε σωματικὴν τιμωρίαν καὶ ἐξορίαν³.

Ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν δὲ τούτων μεταμφιέσεων, αἵτινες καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐξηκολούθησαν καὶ μέχρι νῦν δὲ εἶναι ἐν χρήσει εἰς ὠρισμένα μέρη, γινόμεναι, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, κατὰ τὰ δωδεκαήμερα⁴, κοινῶς δὲ κατὰ τὰς ἀπόκρεως⁵, προέκυψαν, ὡς ὁρθῶς

¹ E. d. K u r t z, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios ποίημα 136 σελ. 91 ἐξ.

² Θ. Β α λ σ α μ ὢ ν, Εἰς τὸν ΕΒ' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῃ ΣΤ' οἰκουμένης συνόδου (Πάλλη - Ποτλή, Σύνταγμα 2.451).

³ Θ. Β α λ σ α μ ὢ ν, Ἐνθ' ἄν.

⁴ Εἰς ὠρισμένα μέρη Μακεδονίας, Θράκης, Κρήτης, Θεσσαλίας, Πόντου. Βλ. Ν. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις 2.1273 ἐξ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Καλλικάντζαροι (Λαογραφ. 7. 315 ἐξ.).

⁵ Ὁ Κ. Σ α θ α ς, Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν πδ', φρονεῖ ὅτι αἱ ἀπόκρεως ὡς ἡμέραι πανδημίων διασκε-

παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτου, αἱ δημόδεις περὶ Καλλικαντζάρων δοξασίαι, εἰς οὓς ἡ λαϊκὴ φαντασία ἀποδίδει ὅσα οἱ μεσαιωνικοὶ μετημφιεσμένοι ἔπραττον ἐνοχλοῦντες τοὺς συναντῶντας ὡς καὶ τοὺς ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ τοῖς ἐργαστηρίοις των παραμένοντας, ὡς ζωηρότατα περιέγραφαν ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἀμασείας Ἀστέριος ἐν τοῖς προμνημονευθεῖσι λόγοις αὐτῶν κατὰ τῶν Κalandῶν.

Τέλος ἐκ τῶν αὐτῶν μεσαιωνικῶν μετημφιεσμένων τῶν νύκτωρ περιερχομένων καὶ ἐνοχλοῦντων ἐγεννήθη ἡ περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ δαιμονίου Βαβουτσικαρίου δοξασία, τὸ ὁποῖον ἐνεφανίζετο μόνον κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Δωδεκαημέρου καὶ περὶ οὗ τὰ ὀρθὰ ἔγραψεν ὁ Μιχαὴλ Ψελλός¹.

Ὡς δὲ παρ' ἡμῖν κατὰ τὰς ἀπόκρεως διασκεδάζει ὁ λαὸς μὲ τὸ ἀλογάκι, τὸ ὁποῖον εἶναι περιόδους περὶ τὴν ὁσφὺν τοῦ μεταμφιεννυμένου ἑλαφροῦ σκελετοῦ μιμουμένου ἱππάρχιον ὑπὲρ ὃν τίθεται ἡ φουστανέλλα τοῦ παίζοντος, ὅστις καὶ ὡς ἱππάρχιον καὶ ὡς ἱππεὺς συγχρόνως φαίνεται², οὕτως ἐγίνετο καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, ὅτε τὸ παιγνίδιον ἐλέγετο ξυλάλογον. Περιγραφὴ τοῦ παιγνιδίου τούτου κεῖται παρὰ Νικήτα Χωνιάτη ἀφηγουμένῳ τοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν περιήπου τῶν ἀπόκροων γενομένους γάμους τῶν θυγατέρων τοῦ Ἀλεξίου Ἀγγέλου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἰσαακίου, χαρακτηρίζων αὐτὸ ὡς μίραιωδες ἄθλημα καὶ σκηνικὸν καὶ γελιοῶδες παίγνιον.

Κατὰ τὸ δημῶδες λοιπὸν κείμενον τῆς διηγήσεως τοῦ χρονογράφου ὁ παίζων «ξυλάλογον ποιήσας³ καὶ χρυσοῦν βλαττὴν σκεπάσας αὐτὸ καὶ σαγίσας ὡς δῆθεν καβαλλικεύων αὐτό... ποτὲ μὲν ὡς ἄλογον ἐφαίνετο καμαρῶνον καὶ τὸν σφόνδυλον ὑψῶν καὶ τζατζαρίζων καὶ χρεμετίζων, ποτὲ δὲ ὡς καβαλλάριος ἐπὶ ἀλόγου δῆθεν ἐγκαθήμενος καὶ ἐπαιρούμενος»⁴.

δάσεων ἐγένοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, ὁ δὲ Δ. Μπαλάνος, Ἐνθ' ἂν. ὅτι τὸ ἔθιμον εἶναι Ἰταλικόν.

¹ Βλέπε τὸ κείμενον αὐτοῦ ἐκδεδομένον ὑπὸ Δ. Ἀλλατίου (De Graec. orinationibus σ. 139—140) καὶ ἔπειτα ὑπὸ Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5. 571—2 καὶ ἔτι καὶ Ν. Πολίτου, Παραδόσεις 2. 1262—1263.

² Παρόμοιόν τι παιγνίδιον παίζεται καὶ ἐν Πόντῳ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ὑπὸ μετημφιεσμένου παριστάνοντος τὸν μυθικὸν ἦρωα Κιόρογλου. Δ. Οἰκονομίδου, Οἱ μωμοῦροι ἐν Πόντῳ, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1927 σ. 183. 187.

³ Τὸ ἐν τῇ καθαραιούσῃ κείμενον (674. 16) ἔχει «πλεγμάτων ἐκ λύγων συγκείμενον, ὅ φασιν ἡ δημόδης φράσις ὄνον ξύλινον».

⁴ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικὴ διήγησις 674. 24.

Ὅτι μέχρις ὁρισμένης ἐποχῆς τὸ πολὺ Βυζαντινὸν κοινὸν ἔτερον παραστάσεις μίμων καὶ ὀρχηστῶν εἶναι πασίγνωστον, φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὰς λαϊκὰς συγκεντρώσεις, μάλιστα εἰς τὰς διαφόρους πανηγύρεις καὶ συμπόσια καὶ γάμους, ἐδίδοντο «ἐκπαλαί» πρὸς τέρψιν τῶν πανηγυριστῶν ἢ συνδαιτυμόνων, ἐντελῶς λαϊκὰ καὶ χονδροειδεῖς παραστάσεις, παίγνια, ἢ «καταγέλαστοι θεωρίαί», ὅπως χαρακτηρίζονται¹ καὶ ὅπως καὶ ἐκ τῶν νόμων φαίνεται, ὅπου γελωτοποιοὶ καὶ μῖμοι ἐρράπιζον ἀλλήλους κατὰ κόρρης² ἢ παλαισταὶ ἐπάλειον οὐχὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀθλήσεως, ἀλλ' ἀπατῶντες τὴν ὄψιν τῶν ἀμαθῶν θεατῶν³.

Ἐπειδὴ δὲ σκόπιμον ἐθεωρεῖτο, ἵνα καὶ οἱ στρατιῶται ἔχωσιν τινα ψυχαγωγίαν, διὰ τοῦτο, κατὰ τοὺς παλαιότερους τοῦλάχιστον αἰῶνας, ἐπετρέπετο νὰ τοὺς παρακολουθῶσι διάφοροι, βάρβαροι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γελοιασταὶ «λύπης ψυχαγωγία καὶ πότοις ἥδυσμα»⁴.

Μικρὸν ἀνωτέρω ὠμίησα περὶ τῶν κατὰ τὰ συμπόσια καὶ τοὺς γάμους παιγνίων. Μνεῖαν τούτων ποιεῖται ὁ ΝΔ' κανὼν τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ Συνόδου ἀπαγορεύων εἰς τοὺς ἱερατικούς ἢ κληρικούς «θεωρίας θεωρεῖν ἐν γάμοις ἢ δειπνοῖς» καὶ ἐπιτάσσων, ἵνα οὗτοι, προτοῦ εἰσελθῶσιν οἱ θυμηλικοί, ἀποχωρῶσι. Τὸν ἀνωτέρω μάλιστα κανόνα ἐρμηνεύων ὁ Βαλσαμὼν λέγει ὅτι πρέπει οἱ ἱερωμένοι νὰ ἀπερχῶνται «προτοῦ τῶν παιγνίων καὶ τῶν γελωτοποιῶν ἀπαρχασθαι»⁵. Καὶ ὁ Ἀχμέτ δὲ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐν τῷ ὀνειροκριτικῷ του ὁμιλεῖ διὰ τοὺς φέροντας εἰς τὸν γάμον κύμβαλα καὶ κιθάρας καὶ παίζοντας⁶. Οὐ μόνον δὲ παρὰ τοῖς ἀπλοῖς ἀστοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις συνηθίζοντο κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα ποικίλα παι-

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, Ρ.Γ. 37.376. Βασιλικά, 21, 2, Θ. Βαλσαμών, Εἰς τὸν 60ον κανόνα τῆς ἐν Καρθαγνῇ συνόδου. Βλ. καὶ τὸν ΝΔ'. Κανὼν τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ καὶ τὸν ΡΚΘ'. τῆς ἐν Καρθαγνῇ καὶ ἐπιθι Μ. Βλασταρή, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Γ' κεφ. Ζ' καὶ Θ'. κεφ. Α, Μ κεφ. ΙΑ'. (Ράλλη-Ποτλῇ, Σύνταγμα 6.163.227.303.372).

² Πανδέκται, 3.2.5. Θ. Βαλσαμών, Εἰς τὸν ΜΕ' κανόνα τῆς ἐν Καρθαγνῇ συνόδου (Ράλλη-Ποτλῇ, Σύντ. 3.414). Μ. Βλασταρή, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Μ. κεφ. ΙΑ'. (Ράλλη-Ποτλῇ, Σύνταγμα 6.373).

³ Γρηγόριος Θεολόγος, Ρ. Γ. 36. 13. 581, 37.44.1517.

⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, Ρ. Γ. 35.680.

⁵ Ράλλη-Ποτλῇ, Σύνταγμα 3.220. Βλ. καὶ τὸν ΚΔ' κανόνα τῆς ἐν Τούλλφ ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Ράλλη-Ποτλῇ, Σύνταγμα 2.356).

⁶ Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτ. κεφ. 129 (σελ. 82.12, Drexl).

γνῖδια. Οὕτω, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, κατὰ τὸ ἐπίσημον γεῦμα τὸ διδόμενον ἐπὶ ἀναγορεύσει βασιλέως «εἰσήρχοντο καὶ τὰ παίγνια, ἐὰν συνίδῃ ὁ βασιλεὺς»¹. Ὅμοιως κατὰ τὸ γεῦμα τῶν Χριστουγέννων ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν ἰθ' ἀκουβίτων ἐξετελεῖτο «θυμελικόν τι πρᾶγμα πρὸς τέρψιν»², Ὅταν ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ ἐδόθη ἐπίσημον γεῦμα πρὸς τιμὴν τῶν χάριν ἀλλαγίου, ἥτοι ἀνταλλαγῆς αἰχμαλώτων, ἐλθόντων Σαρακηνῶν πρέσβειον «ἔπαιξαν καὶ τὰ θυμελικά πάντα παίγνια»³, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου λόγος γίνεται διὰ τοὺς «ἐν τῷ βασιλικῷ ἀρίστῳ ἐξ ἔθους εἰσιόντας σκηνικοὺς»⁴, ὅταν δ' ὁ Μαυροῦλ Κομνηνὸς ὑπεδέχθη εἰς τὸ ἐν Βλαχέρναις ἀνάκτορόν του τὸν Βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον τὸν Ζ', τὸν περιεποιήθη, ὡς λέγει ὁ Odon de Deuil, «dapum deliciis voluptuosis jocorum plausibus»⁵.

Ἐκτὸς τῶν πανηγύρεων, καὶ ἐν μέσῃ ὁδῷ ἐδίδοντο παραστάσεις πρὸς τέρψιν τοῦ κοινοῦ⁶ σχέσιν ἔχουσαι, πιθανώτατα, πρὸς τὰ σημερινὰ νευρόσπαστα, ἀφ' οὗ ἤδη κατὰ τὸν Δ'. μ. Χ. αἰῶνα ὁ Πτολεμαῖδος Συνέσιος ὁμιλεῖ διὰ τοὺς θέτοντας εἰς κίνησιν νευρόσπαστα ὄργανα, κατὰ δὲ τὸν ΣΤ'. ὁ Ἀλεξανδρείας Ἰωάννης Φιλόπονος διὰ μικρὰς ξυλῖνας εἰκόνας, αἵτινες ἐκινοῦντο ὡς ἔμπυχοι καὶ μὲ τὰς ὁποίας ἔκαμνον οἱ παῖκται διαφόρους παραστάσεις κατὰ τοὺς γάμους. Καὶ ἐκ μαρτυρίας δὲ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου ὑπεμφαίνεται, ἴσως, ἡ ὑπαρξίς νευροσπάστων, τὴν τέχνην τῶν ὁποίων ὁ ἱεράρχης χαρακτηρίζει οὐχὶ ὡς σπουδαίαν⁷.

¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 416.14.

² Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἀν. 744. 4. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Reiske τόμ. Β' σ. 873.

³ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἀν. 592.7. Φ. Κουκουλέ, Γεῦματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 10. 154.

⁴ Βίος τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου σ. 22.25 (De Boor).

⁵ Eude de Deuil, De Ludovici VII Francorum regis profectione in orientem, P. L. 185.1221.

⁶ Κατὰ τοὺς Πανδέκτας (Ἐνθ' ἀν.) σκηνὴ λέγεται ἡ στηνομένη πρὸς ποιήσιν παιγνίων ἐν οἰφδήποτε τόπῳ δημοσίῳ ἢ ἰδιωτικῷ ἢ ἐν ὁδῷ πρ. τὰ Βασιλικά 21.2 ἐνθα προστίθενται ἢ ἐν ἀγρῷ ἐνθα χύδην οἱ ἄνθρωποι διὰ θεᾶν εἰσίσιν. Ἐπιθι καὶ Φωτίου, Νομοκάν. τίτλ. ΙΓ' κεφ. ΚΑ' (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 1.322).

⁷ Reich, Der Mimus 12. 672. 673. 674.